

Vaiko teisių įgyvendinimo Lietuvoje aktualijos

V. Živilė Jonynienė

Socialinių mokslų (edukologijos) daktarė
Mykolo Romerio universiteto,
Socialinio darbo fakulteto Socialinio darbo katedra
Valakupių g. 5, LT-10101 Vilnius
Tel. (+370 5) 274 06 37
El. paštas: zivilejon@takas.lt

Straipsnyje apžvelgiama ir analizuojama vaiko teisių apsaugos Lietuvoje raida ir aktualijos. Nuo 2000 m. Lietuvoje prasidėjo tikroji vaiko teisių ir veiksmų plano reforma, priimta naujų vaiko teises ir gerovę reglamentuojančių įstatymų, patvirtintos ir vykdomos tęstinės programos. Teisės reforma įpareigoja reorganizuoti socialinę veiklą siekiant vaiko gerovės. Šiame straipsnyje analizuojami 2002–2004 metais Mykolo Romerio universitete atliktų tyrimų, kaip įgyvendinamos vaiko teisės, rezultatai. Siekta išsiaiškinti Vaiko teisių apsaugos tarnybų specialistų, kitų socialinių institucijų socialinių darbuotojų požiūrį. Taip pat įvertinti vienos aktualiausių problemų siekiant vaiko gerovės – smurto prieš vaikus – situaciją Lietuvos šeimose moksleivių požiūriu.

Pagrindinės sąvokos: vaiko teisės, vaiko teisių apsauga, Vaiko teisių apsaugos tarnyba, smurtas prieš vaikus, fizinės bausmės, socialinė adaptacija.

Įžanga

Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir pasirinkus demokratinį raidos kelią, kinta ekonominė situacija, žmonių sąmonė, vertybės, santykiai. Švietimo ir vaiko gerovės sistema reformuojama remiantis Europos šalių patirtimi, bendromis tarptautinėmis sutartimis ir pagrindiniais principais – humaniškumo, demokratiškumo, nacionalumo, atsinaujinimo, atvirumo kaitai. Kinta visuomenės požiūris į vaiką, jo socialinę padėtį, teises ir atsakomybę. Pagrindinis minėtos kaitos „kaltininkas“ Lietuvoje ir kitose pasaulio šalyse yra 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, kuri įstatymais ir kitomis priemonėmis siekia visaverčio vaikovystymosi, nediskriminavimo, paiso jo in-

teresų bei dalyvavimo sprendžiant jam aktuales klausimus principų įgyvendinimo. Tinkamai apsaugoti vaiko teises labai sudėtinga, nes Vaiko teisių konvencija apima ne tik juridinius, bet ir moralinius standartus, kurių įgyvendinimo lygį, kokybę sunku objektyviai vertinti.

Šiame straipsnyje apžvelgiami 2002–2004 metais atliktų kelių tyrimų vaiko teisių apsaugos problemineis klausimais rezultatai.

Tyrimo objektas – vaiko teisių įgyvendinimo Lietuvoje aktualijos.

Tyrimo tikslas – išryškinti vaiko teisių įgyvendinimo aktualijas Lietuvoje įstatymų, veiklos strategijų, specialistų ir pačių vaikų bei moksleivių požiūriu.

Tyrimo uždaviniai:

1. Nagrinėti vaiko teisių įgyvendinimo

makro- (valstybės) lygmeniu raidą ir aktualijas.

2. Tirti vaiko teisių apsaugos tarnybų darbuotojų profesinę padėtį, šių darbuotojų nuomonę apie vaiko teisių įgyvendinimo esminius sunkumus ir stiprinimo galimybes.
3. Išsiaiškinti socialinių darbuotojų požiūrį į vaiko teisių apsaugos pagrindines problemas ir raidos galimybes.
4. Tirti vienos aktualiausių problemų – smurto šeimoje priežastis apklausiant 12–13 ir 16–17 metų moksleivius.
5. Įvertinti smurto prieš vaikus šeimoje (vaikams taikomų bausmių) ir vaiko socialinės adaptacijos sąsajas, apklausiant 9–10, 12–13 ir 15–16 metų moksleivius.
6. Apibendrinti vaiko teisių įgyvendinimo Lietuvoje esmines aktualijas.

Vaiko teisių įtvirtinimo tarptautiniu mastu istorinė raida

XX amžius – vaiko padėties visuomenėje kaitos amžius. Ilgą laiką vaikai visuomenėje buvo traktuojami kaip mažuma, ne pagrindinė ir neatstovaujanti visuomenei grupė. XX amžiaus pradžioje vaikai neturėjo jokių teisių – jie buvo visiškai priklausomi nuo suaugusiųjų. O amžiaus pabaigoje vaiko teisės ne tik deklaruojamos, bet tarptautiniu mastu pripažįstamos ir ginamos labiausiai pripažintu juridiniu dokumentu – 1989 metais Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos priimta Vaiko teisių konvencija, ratifikuota beveik visose 192-jose pasaulio šalyse (išskyrus JAV ir Somalį). Tolesnės tarptautinės ir nacionalinės iniciatyvos siekiant užtikrinti vaiko teises remiasi Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijoje įtvirtintais principais ir nuostatomis.

Konvencija vainikavo ilgą kelių vaikų emancipacijos, visos žmonijos emancipacijos link.

Pirmasis tarptautinis vaiko teisių dokumentas pasirodė jau prieš Antrąjį pasaulinį karą – 1924 m. Ženevos vaiko teisių deklaracija, kurioje teigiama, kad žmonija turi vaikui duoti visa, kas geriausia. Kita vaiko teisių deklaracija priimta Jungtinių Tautų 1959 metais. Šiuo dokumentu deklaruojamos vaiko teisės į laimingą vaikystę, normalias gyvenimo ir raidos sąlygas, į išskirtinį rūpestį ir globą. Taip pat skatinama pripažinti vaiko, kaip visavertės žmonijos dalies, teises. 1989 m. JT Vaiko teisių konvencija, be vaiko teisės į išskirtinę globą ir pagalbą, kiekvienam planetos vaikui pripažįsta bendražmogiškąjį statusą ir visas prigimtinės žmogaus teises, kurias vaikas pajėgia suvokti ir naudotis. Aptariamą dokumentą ratifikavusios valstybės yra įsipareigojusios ginti vaiko teises pasitelkiant visas įmanomas priemones: administracines, teisines, edukacines ir kt. Šių šalių edukaciniai tikslai ir principai turi atitikti tuos, kurie išdėstyti Vaiko teisių konvencijoje. Konvencija įpareigoja suaugusiuosius visuomenės narius, o ypač ugdomąją veiklą praktikuojančius (tėvus, mokytojus ir kt.), įgyvendinti vaiko teises. Tam būtina jas išmanyti, nes jeigu apie teises nežinoma, tai tolygu jų nebuvimui (Rowe, 1994).

Deklaracijomis apibrėžiami socialiniai principai, į kuriuos turėtų orientuotis tautos ir valstybės, juridškai neįsipareigodamos. Nacionaliniai įstatymai gali išreikšti visai kitus socialinius principus. Todėl vaiko teisių deklaracijos neturėjo didesnio poveikio vaiko situacijos visuomenėje kaitai.

Siekiant visuotinės vaikų gerovės, 1979-iejį buvo paskelbti tarptautiniais vaiko metais. Tada pradėtas kurti ir svarstyti pirminis Vaiko teisių konvencijos projektas, kuri rengė Žmogaus teisių komisijos sudaryta darbo grupė. Po dešimties metų, 1989-ųjų lapkričio 20 dieną, Konvenciją vieningai priėmė Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja, o nuo 1990 m. sausio

26-osios ją jau galėjo pasirašyti įvairios šalys. Konvencija unikali tuo, kad tai pirmasis tarptautinis dokumentas, apimantis tokį platų ir išsamų žmogaus teisių spektrą – vaiko pilietines ir politines, ekonomines, socialines bei kultūrinės teises. Be to, ji gina vaikų teisę į apsaugą, aprūpinimą ir *dalyvavimą* (pirmą kartą tarptautinėje teisėje). Konvencija – tai matas, leidžiantis įvertinti valstybių vidaus ir tarptautinės bendruomenės politiką, programas ir kitą vaikų vykdomą veiklą (Europos Taryba, 1998). Čia įvardijami pagrindiniai juridiniai ir moraliniai standartai dėl vaiko teisių apsaugos. Socialinių teisių sąvoka apima teises „į žmogaus orumą, numatant rūpinimąsi jo poilsiu ir laisvalaikiu“ (Heater, 1994). Jų įgyvendinimas ir kontrolė gana komplikuoti dėl socialinių reiškinių prigimties daugiaplaniškumo, nevienareikšmiškumo.

Vaiko teisių apsaugos raida ir aktualijos Lietuvoje

Lietuvoje vaiko teisių klausimai pradėti analizuoti po kelerių valstybės nepriklausomybės atkūrimo metų. Tai lėmė visuomenės pertvarka ir siekis žengti demokratijos link. 1992 metais Lietuvoje pasirašyta ir 1995-aisiais ratifikuota Jungtinių Tautų 1989 metų Vaiko teisių konvencija. Tai reiškia, kad vaiko teisių įgyvendinimas sankcionuotas Lietuvos Respublikos įstatymo ir taip pat yra ginamas tarptautinio konsorciumo. Taip pat tai reiškia, jog valstybė prisiėmė atsakomybę už Vaiko teisių konvencijos vertybių ir principų įgyvendinimą, juridškai ir moraliai įsipareigojo ginti vaiko teises administracinėmis, teisinėmis, edukacinėmis ir kitokiomis priemonėmis ir turi reguliariai atsisikaityti Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteiui apie VTK įgyvendinimą šalyje.

1994-aisiais Lietuvoje pradėta kurti Vaiko teisių apsaugos tarnybų sistema. 1996 metais

kovo 14 d. priimtas Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, numatantis pagrindines vaiko teises, laisves ir pareigas. Nuo tada intensyviai inicijuojami nauji bei tobulinami ir papildomi galiojantys LR įstatymai, ginantys vaikus iki 18 metų. Pradedama steigti nevyriausybines vaikų gynimo organizacijos.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997–2000 metų veiklos programoje svarbi vieta tenka vaiko teisių ir laisvių stiprinimo politikai. Vadovaujantis šia politika buvo numatyta parengti keletą vaikų, jo globą ir rūpybą liečiančių įstatymų (Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos Nuostatų įgyvendinimo Lietuvoje ATASKAITA, 1998). Taigi 2000 metais Lietuvoje prasidėjo tikroji vaikų teisės ir veiksmų plano reforma: 2000 m. priimtas LR vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas, įsteigta Įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (2000 m.) bei Vaiko teisių kontrolieriaus įstaiga (2001 m.), Šeimos, vaikų ir jaunimo departamentas, kuriam pavesta koordinuoti vaikų ir jaunimo teisių apsaugos politikos įgyvendinimą (2002 m.). Įsigaliojo naujasis Civilinis kodeksas (2001 m.), Civilinio proceso kodeksas (2003) ir daugybė kitų (plačiau žr. Jungtinių Tautų vaiko teisių įgyvendinimo ataskaita, 2004). Patvirtinti Vaiko globos organizavimo nuostatai (2002 m.), Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas (2002 m.), naujasis Švietimo įstatymas (2003 m.) (Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaita, 2004).

Siekiant užtikrinti vaikų teisių apsaugą ir išspręsti kai kurias problemas (smurto, nepriežiūros, narkotikų ir alkoholio vartojimo bei kitas), patvirtintos ir vykdomos tęstinės programos, kurias kartu įgyvendina Vyriausybės institucijos ir nevyriausybines organizacijos: patvirtinta Socialinių paslaugų infrastruktūros plėtros 2004–2006 metų programa; tęsiama na-

cionalinė 2003 m. programa prieš vaikų seksualinį komercinį išnaudojimą; 2002 m. patvirtintas neatidėliotinių veiksnių kovai su smurtu prieš vaikus priemonių planas; 2002 m. patvirtinta Nacionalinė nevyriausybinų organizacijų vaikų dienos centrų 2002–2004 metų programa; 2000–2002 m. įgyvendinama Nepilnamečių kriminalinės justicijos programa; 1999–2003 m. – nacionalinė narkotikų kontrolės ir prevencijos programa; 2002 m. patobulintas LR vaiko teisių pagrindų įstatymas ir patvirtinti Bendrieji vaiko teisių apsaugos tarnybų nuostatai, pagal kuriuos savivaldybės vaiko teisių apsaugos tarnybos įgyvendina pagrindines vaiko teisių konvencijos nuostatas, vykdo vaiko teisių apsaugą, įstatymų nustatyta tvarka gina vaiko teises ir teisėtus interesus, organizuoja ir prižiūri likusių be tėvų globos vaikų globą, atstovauja vaiko teisėms ir teisėtiems interesams teismuose, organizuoja prevencinį darbą su vaiko tėvais, atlieka kitas joms pavestas funkcijas (Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaita, 2004).

1990 metų Pasaulinėje Vaiko gyvybės, apsaugos ir raidos deklaracijoje teigiama, jog siekiant užtikrinti vaiko gerovę būtina formuoti tinkamą valstybės politiką (UNICEF, 1992). 2002 metų gegužės mėnesį vykusioje Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos specialiojoje sesijoje, skirtoje vaikams, kurioje dalyvavo delegacijos iš 190 šalių (taip pat ir iš Lietuvos), baigiamojoje deklaracijoje patvirtintas šalių įsipareigojimas ginti vaiko teises ir gerovę, kurti „vaikams tinkamą pasaulį“, parengiant valstybių politikos strategijas bei veiksnių planus šiam tikslui siekti. Numatyti papildomus išteklius yra integrali šio įsipareigojimo dalis (United Nations, 2003).

Vykdydama šį įsipareigojimą, Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2005 metų vasario mėnesį pritarė Vaiko gerovės valstybės politikos strategijai ir patvirtino jos įgyvendinimo 2005–

2012 metais priemonių planą, kuriame akcentuojamos būtiniausios permainų sritys: stiprinti institucijų ir organizacijų bendradarbiavimą, kurti vaikui ir šeimai reikalingų paslaugų tinklą ir gerinti paslaugų kokybę, kelti vaiko gerovės srities specialistų kvalifikaciją, tobulinti įstatymą (LR Seimas, 2005). Siekiant gerinti paslaugų kokybę reikia atsižvelgti į praktišką idėjas, kaip optimaliau įgyvendinti vaiko teises, ir į vaikų sampratas problematiškiausiais klausimais. Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų pažangių pasaulio šalių, rengiami vaiko apsaugos institucijų standartai (Minimalūs standartai vaikų globai šeimynose ir šeimose, projektas, 2005; Minimalūs standartai ilgalaikės socialinės globos paslaugoms vaikams, 2005 – parengta SADM www.socmin.lt).

Prie dvejus metus, 2003 metų gegužės 20 d., Lietuvos Respublikos Seimas patvirtino Vaiko gerovės valstybės politikos koncepciją, kuri paremta Europos Bendrijoje priimtomis ir taikomomis pagrindinėmis vaiko gerovę nusakančiomis sąvokomis: vaiko teise į apsaugą, aprūpinimą ir dalyvavimą. Koncepcijos antroje dalyje skiriamos pagrindinės Vaiko gerovės problemos Lietuvoje (Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcija, 2003). Pažymima, jog Lietuvoje įstatymai dar nėra visiškai suderinti su Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, dalis priimtų įstatymų neįgyvendinami, plačiai paplitęs smurtas prieš vaikus, nuolat atsiranda naujų grėsmių vaikui, naujų priklausomybių rūšių, o į tuos pokyčius nesugeba tinkamai reaguoti nei teisė, nei paslaugų sistemos; savo vaikais negalinčių pasirūpinti šeimų skaičius nuo 1995 iki 2001 m. padidėjo 1,87 karto, gerokai pagausėjo valstybės globojamų vaikų; didesnė ir vis nemažėjanti dalis tėvų globos netekusių vaikų gyvena globos institucijose; gausėja probleminių šeimų, ir jos nesugeba pasinaudoti socialinės apsaugos garantijomis vaiko labui; vaiką nuo smurto saugančios ir gi-

nančios valstybės institucijos dirba neveiksmingai, dažnai apsaugos proceso metu priverčia vaiką patirti pakartotinį smurtą; sprendimai dėl vaiko globos dažnai priimami atsižvelgiant ne į vaiko interesus, o į žinybų ar administravimo vienetų finansinius interesus; vis dar toleruojamos fizinės bausmės vaikams, bei ribojamos vaiko galimybės reikšti savo nuomonę. Tėn pat teigiama, kad akivaizdžiai trūksta paslaugų krizės ištiktoms šeimoms ir vaikams, be to, šių paslaugų kokybė prasta, o vaiko apsaugos srityje trūksta suplanuotų, teisiškai įtvirtintų socialinių ir reabilitacijos paslaugų (Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcija, 2003).

Šiuo metu savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnyboms tenka pagrindinė atsakomybė už vaiko teisių apsaugą šalyje. Šių tarnybų atliekamų funkcijų gausa ir įvairovė, didėjantis darbo krūvis rodo, kad nepakanka tarnautojų, kurie atstovautų vaiko teisėms ir teisėtiems interesams (LR Vyriausybė, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaita, 2004). Skiriamos tokios „esminės vaiko teisių apsaugos tarnybų veiklos problemos: tarnybų specialistų teisinių gebėjimų, užtikrinant tinkamą ir kvalifikuotą vaiko teisių ir teisėtų interesų apsaugą, stoka; nepakankama kvalifikacija atstovaujant vaikui teisme; viešojo administravimo gebėjimų stoka; socialinių partnerių, galinčių laiku suteikti kvalifikuotą pagalbą šeimai ir vaikui, trūkumas; menka materialinė techninė bazė; žmogiškųjų išteklių tarnybose stoka“ (Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaita, 2004, p. 19).

Tinkamai Teisės ir socialinės vaiko apsaugos reformai būtina suprasti, kaip įgyvendinti vaiko teisių principus socialinėje veikloje, ir gerai išmanyti teisės aktus ginant ir įgyvendinant vaiko teises socialine veikla bei rūpyba. Vaiko teisių konvencijos požiūriu socialinio darbuotojo pareigos bei veiklos laukas plečiasi – be darbo su individu apima ir prevencinę veiklą –

propaguoti nesmurtinį elgesį, konsultuoti šeimą, aktyviai agituoti siekiant *įstatymu* garantuoti vaiko apsaugą nuo visokių formų išnaudojimo pačiose įvairiausiose vaiko aplinkose – namie, mokykloje, globos ar teisėsaugos institucijose. Taip pat bendraudami su klientais socialiniai darbuotojai gali įvertinti įstatymų ir politikos įtaką individų, grupių ar visuomenės gyvenimui. Šiuo atžvilgiu socialinis darbas apima socialinės politikos ir praktikos tobulinimą (International Federation of Social Workers, 2002). Taigi *socialinių darbuotojų, vaiko teisių apsaugos specialistų praktinė patirtis, sampratos ir išvalgos, o tai labiausiai reikėtų tobulinti siekiant optimaliai užtikrinti vaiko teises ir jo gerovę, ypač vertingos. Remiantis pastarąja idėja, 2002–2004 metais atlikti vaiko teisių apsaugos tarnybų specialistų ir socialinių darbuotojų požiūrio į vaiko teisių įgyvendinimą Lietuvoje tyrimai. Vienos iš aiškiausių problemų – smurto prieš vaikus šeimoje – situaciją bandoma įvertinti tiriant vaikų patirtį.*

Vaiko teisių įgyvendinimo aktualijos vaiko gerovės specialistų bei vaikų ir moksleivių požiūriu

Valstybės ataskaitose ir dokumentuose galima rasti apibrėžtų šiandienų vaiko teisių įgyvendinimo ir apsaugos problemų. Šiame straipsnyje pristatoma tyrimais siekta išsiaiškinti, koks yra už vaiko teisių įgyvendinimą atsakingų specialistų bei vaikų požiūris ir patirtis. Taigi 2002–2003 metais atliktas tyrimas „Vaiko teisių įgyvendinimo Lietuvoje problemos VTAT darbuotojų požiūriu“, kurio tikslas – tiriant Lietuvos vaikų teisių apsaugos tarnybų (toliau – VTAT) darbuotojų požiūrį į vaiko teisių įgyvendinimą, atskleisti ir paaiškinti kai kuriuos esminius vaikų teisių užtikrinimo sunkumus mūsų šalyje (Žiedienė, Jonynienė, 2003). Apklausti beveik visų 60 savivaldybių vaiko teisių

apsaugos tarnybų vadovai ir jose dirbantys specialistai. Iš viso – 149 respondentai. Apklausa atlikta naudojant keturių dalių uždaro tipo klausimyną: pirma dalis skirta išsiaiškinti žmogiškuosius ir techninius tarnybų išteklius; antra – jų teritorijoje esančių institucijų, teikiančių pagalbą šeimai ir vaikui, tinklo pakankumą; trečia dalis – įstatymų bazės, reglamentuojančios vaikų teises, privalumams ir trūkumams išsiaiškinti; ketvirta – išsiaiškinti veiksnius, turinčius įtakos vaiko padėčiai šalyje, vaikų teisių apsaugos tarnybų esmines problemas ir šių tarnybų specialistų nuomonę apie keistinus dalykus vaiko teisių srityje.

Tyrimo rezultatai parodė, kad 90 proc. tarnybų darbuotojų turi aukštąjį išsilavinimą. Tačiau socialinio darbuotojo kvalifikaciją įgiję tik 21 proc. tarnybų darbuotojų. Daugiausia VTAT dirbančių specialistų (55 proc.) yra įgiję pedagoginį išsilavinimą. Mažiausią procentą sudaro psichologai – 1 proc. ir teisininkai – 4 proc. 19 procentų tarnybose dirbančių darbuotojų turi aukštąjį techninį išsilavinimą. Tyrimo duomenimis, kai kurie darbuotojai kėlė savo kvalifikaciją, studijavo aukštosiose mokyklose. Pasirinktos studijos buvo nesusijusios su darbu VTAT. Akcentuota, jog darbui VTAT reikia universalus pasirengimo – būtinos teisės, socialinio darbo, psichologijos, pedagogikos, medicinos, etikos ir kt. žinios. Darbuotojui tenka dirbti ir su suaugusiais asmenimis – tėvais, globėjais, bendruomenės atstovais, ir su vaikais, ir su visa šeima. Paaiškėjo, jog VTAT tarnybų darbuotojams reikiamų žinių tenka semtis kursuose, studijuoti savarankiškai, nes VTAT darbuotojų kvalifikacijos problema gana aktuali. Net 80 proc. respondentų teigė, jog VTAT darbuotojų kvalifikacijai kelti neskiriamas reikiamas dėmesys. Labiausiai VTAT darbuotojai pageidauja kelti teisės (51 proc.), psichologijos (37 proc.), socialinio darbo (12 proc.) žinių lygį. Tarnybų darbuotojai yra savamoks-

liai – jie patys studijuoja įstatymus, juos lydinčius aktus, konsultuojasi su advokatais, teisiais ir taip stengiasi išspręsti sudėtingas teises problemas vaiko naudai. Tarnybose, kuriose dirba teisininkai, problemos sprendžiamos paprasčiau. Teisinių žinių stoka tampa rimta kliūtimi tinkamai atstovauti vaiko interesams, ypač įvertinus tai, jog VTAT darbuotojų didžiąją darbo dalį sudaro vaiko interesų atstovavimas teismuose.

Respondentų klausta, ar, jų nuomone, visi vaiko teises reglamentuojantys įstatymai yra realiai įgyvendinami. 92 proc. respondentų atsakė „ne“. Net 93 proc. respondentų mano, kad Lietuvoje vaikų padėtis negerėja. Respondentai prioritetine tvarka išskyrė veiksnius, kurie turi neigiamos įtakos vaikų padėčiai Lietuvoje, ekonominę-socialinę šalies padėtis; valstybės politiką vaiko ir šeimos atžvilgiu; savivaldybių vadovų menką dėmesį vaikų problemoms; abejingą visuomenės požiūrį į vaikų problemas; įstatymų stoką; abejingą VTAT darbuotojų požiūrį; švietėjiškos veiklos stoką.

VTAT specialistų nuomone, ypatingą dėmesį reikėtų skirti vaikų apsaugai nuo visuomenės informavimo priemonių poveikio; sukurti veiksmingą mechanizmą, apsaugantį vaiką nuo alkoholio, narkotinių medžiagų, tabako gaminių; stiprinti vaiko teisių ir pagalbos šeimai teikimą; kurti bendrą informacijos bazę vaikų klausimais; daugiau dėmesio skirti visuomenės pilietinio požiūrio į vaiko teises formavimui. Specialistų nuomone, šiuo metu Lietuvoje sunkiausia ir aktualiausia realiai įgyvendinti vaiko teisę į normalias gyvenimo sąlygas, būtinas vaiko protiniam ir dvasiniam vystymuisi.

2004 metais, rugsėjo–lapkričio mėnesiais, atlikta socialinių darbuotojų apklausa „Socialinių darbuotojų požiūris į vaiko teises“, kuria siekta išsiaiškinti jų nuomonę – ko trūksta ir ką reikėtų keisti vaiko teisių apsaugos sistemo-

je (Snarskytė, Jonynienė, 2004). Apklausi sudaryta atvirų ir uždarų klausimų anketa. Iš viso apklausti 96 socialiniai darbuotojai, dirbantys NVO (41 žmogus), mokyklose (20 žmonių), vaikų teisių apsaugos tarnybose (16 žmonių), vaikų globos namuose (14 žmonių), kitur (4 žmonės). Dauguma respondentų apklausti darbo vietose, suteikiant trumpą informaciją apie tyrimą. 18 respondentų anketas užpildė ir atsiuntė elektroniniu paštu.

Atsakydami į atvirą klausimą „Ko, jūsų manymu, trūksta ar ką reikėtų keisti Lietuvos vaiko teisių apsaugos sistemoje?“, socialiniai darbuotojai įvardijo pagrindines Lietuvos vaiko teisių apsaugos sistemos spragas. Jų nuomone, trūksta valstybės skiriamų lėšų ir socialinių darbuotojų etatų (63 proc. respondentų); nėra vientisos vaiko teisių apsaugos sistemos bei tarpžinybinio, tarpinstitucinio ir tarplygmeninio bendradarbiavimo (48 proc.); neišplėtotas paslaugų šeimai ir vaikui tinklas bei netobula piniginės paramos sistema (26 proc.); valstybės priimami įstatymai lieka teorinio lygmens, nepasiekiami, kad jie būtų įgyvendinami praktiškai (21 proc.); per menkas valstybės dėmesys nevyriausybiniam sektoriui (19 proc.); vaiko teisių užtikrinimo klausimais nepakankamai informuojama visuomenė (10 proc.). Kelios reikšmingiausiomis socialinių darbuotojų įvardijamos vaiko teisių apsaugos sistemos spragos – biudžeto lėšų ir socialinių darbuotojų etatų stygius, nepakankamas tarpžinybinis bendradarbiavimas bei socialinės apsaugos sistemos netobulumas – yra pripažįstamos ir minimos atsakingų institucijų pranešimuose bei dokumentuose, pvz., Vaiko teisių apsaugos kontrolierės R. Šalaševičiūtės pranešimuose (LR vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga, 2005), Lietuvos Respublikos Seimo 2003-05-20 nutarime Nr. IX-1569 dėl Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijos, LR ataskaitoje dėl JT vaiko teisių konvencijos nuostatų įgy-

vendinimo Lietuvoje (2004), vaiko teisių kontrolieriaus įstaigos veiklos ataskaitoje (2004). Kiti trys socialinių darbuotojų įvardyti vaiko apsaugos probleminiai klausimai – įstatymai nėra tinkamai įgyvendinami, nepakankamas valstybės dėmesys nevyriausybiniam sektoriui, nepakankamas visuomenės informavimas vaiko teisių klausimais lygis – minimi rečiau, tačiau ne mažiau verti dėmesio siekiant tobulinti sistemą.

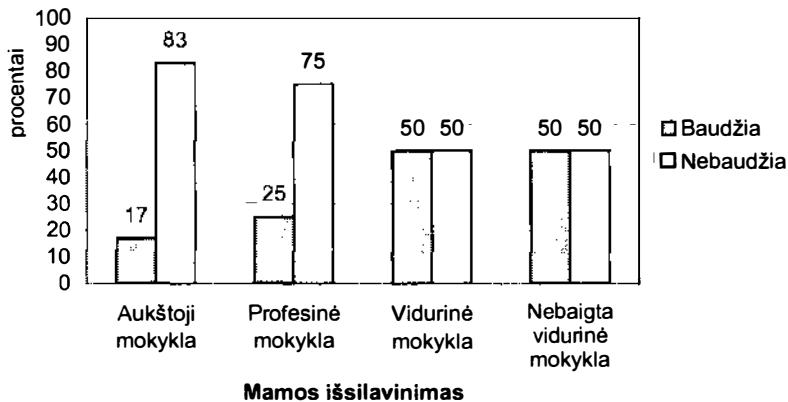
Socialinių darbuotojų taip pat klausta, su kokiomis problemomis ar vaiko teisių pažeidimais jie dažniausiai susiduria. Dažniausiai minėtas atsakymas – **įvairaus pobūdžio smurtas šeimoje** (50 proc. respondentų).

Pastaruoju klausimu 2004 metais atliktas kitas tyrimas – „Smurto prieš vaikus šeimoje priežasčių analizė“ (Mizgaitienė, Jonynienė, 2004), kurio rezultatai patvirtina, jog smurtas prieš vaikus šeimoje labai paplitęs mūsų visuomenėje. Apklausti 199 (12–13 ir 16–17 metų) amžiaus vaikai, Vilniaus vidurinių mokyklų moksleiviai. Įvertinta respondentų tėvų šeimos materialinė padėtis, išsilavinimas, užimtumas, žalingi įpročiai. Klausimais siekta išsiaiškinti: 1) fizinio smurto paplitimą šeimose, 2) kas ir dėl kokių priežasčių baudžia vaiką šeimoje, 3) emocinės prievartos šeimoje paplitimą, 4) vaiko priežiūros ar nepriežiūros padėtį. Tyrimo rezultatai rodo, kad Lietuvos šeimose vyrauja *emocinio smurto* prieš vaikus formos: pašaipa, kritika (patiria net 52,7 proc. vaikų); nesikalbėjimas (patiria net 47,7 proc. vaikų); negyrimas, nesidžiaugimas vaiko pasiekimais (42,7 proc.). Taip pat net 31,7 proc. vaikų šeimose patiria *fizinį smurtą*. Tyrimu siekta įvertinti smurto prieš vaikus priklausomybę nuo tėvo (mamos) išsilavinimo ir užsiėmimo, materialinės padėties, alkoholio vartojimo. Taip pat analizuotas vaikų suvokimas, kas, jų manymu, skatina tėvų smurtinį elgesį (Mizgaitienė, Jonynienė, 2004). Nustatyta, kad dažniau tėvai giria mergaites nei

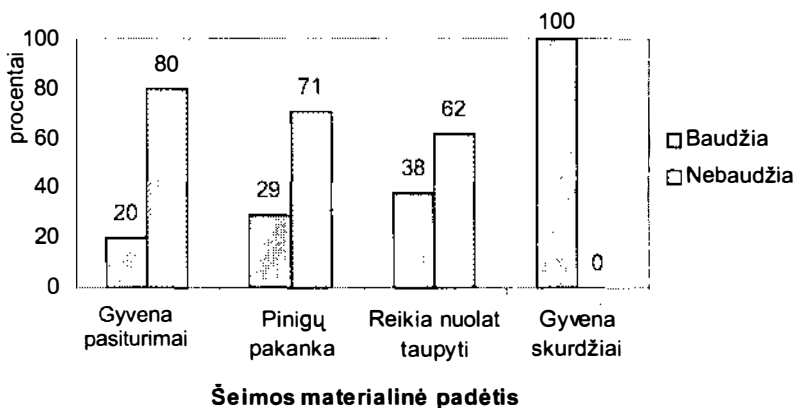
berniukus ($p < 0,05$), dažniau kritikuojama ir pasišaipoma iš vyresnių vaikų ($p < 0,05$), tačiau jaunesnieji dažniau izoliuojami ($p < 0,05$) – lygintos 16–18 ir 11–12 metų amžiaus vaikų grupės. Vaiko kritika, pašaipa, izoliacija – skirtingos to paties principo, nepagarbos ir bausmės formos, neigiamai veikiančios asmenybės raidą, todėl svarbu to vengti ieškant kitų bendravimo su vaiku, jo drausminimo būdų. Kito šiame darbe pristatomo tyrimo duomenys liudija baudžiamų vaikų prastesnes socialines sąlygas (žr. p. 12).

Pearson'o koreliacijos testu nustatyta smurto prieš vaikus naudojimas atsižvelgiant į tėvų išsilavinimą, užimtumą, materialinę padėtį ir alkoholio vartojimą – kuo geresnis šeimos apibūdinimas išvardytais aspektais, tuo mažiau smurtauojama prieš vaiką ($p < 0,05$).

Fizinė prievarta prieš vaiką rečiau naudojama šeimose, kuriose mamos įgijusios aukštesnį išsilavinimą ($p < 0,05$) (žr. 1 pav.) ir geresnės materialinės padėties šeimose ($p < 0,05$) (žr. 2 pav.).

1 pav. Fizinių bausmių prieš vaiką naudojimas atsižvelgiant į mamos išsilavinimą

2 pav. Fizinių bausmių prieš vaikus naudojimas atsižvelgiant į šeimos materialinę padėtį

Tyrimų duomenys rodo, kad motinų išprusimas lemia smurto prieš vaikus mažėjimą. Neveltui viena UNICEF veiklos prioritetu sričių – mergaičių švietimo stiprinimas siekiant jų kokybiškesnės motinystės (UNICEF, 2005; UNICEF, 2003; UNICEF, 2002). Taip pat tyrimai rodo, jog fizinės bausmės dažniau taikomos skurdžiau gyvenančiose šeimose.

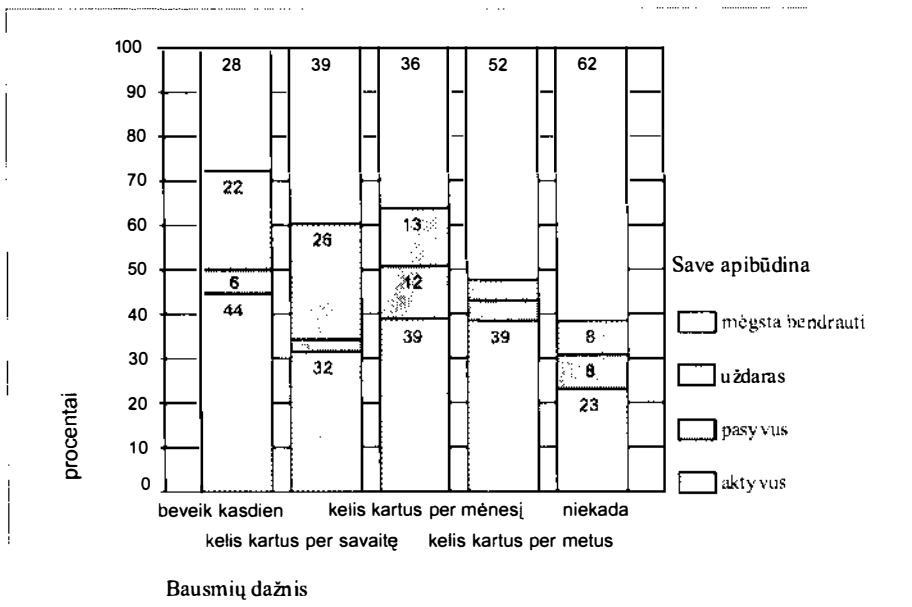
2002 metais atliktas tyrimas „Vaikų bausmės šeimoje ir socialinė adaptacija“ (Mažickienė, Jonynienė, 2003), siekiant įvertinti vaikams taikomų bausmių paplitimą, požiūrį į jas ir bausmių sąsają su vaiko socialine adaptacija. Apklausti 9–10, 12–13 bei 15–16 metų (atitinkamai III, VI ir IX klasių) atsitiktine tvarka parinktų Vilniaus vidurinių mokyklų moksleiviai, iš viso – 234 respondentai. Apklausa atlikta per pamokas. Klausimai skirti įvertinti respondentų šeimos socialinę padėtį, bausmių vaikams paplitimą šeimoje ir jų pobūdį, požiūrį į bausmių poveikį, informaciją ieškant socialinės pagalbos smurto atveju, vaiko savo sociali-

nių sąlygų vertinimą. Duomenys apdoroti Statistine programa socialiniams mokslams SPSS (Statistical Programme for Social Sciences).

Tyrimu patikima koreliacija tarp vaikams taikomų bausmių ir vaiko socialinių charakteristikų – komunikabilumo (mėgsta bendrauti), uždarumo. Rezultatai rodo, kad labiausiai mėgsta bendrauti visai nebaudžiami vaikai, arba atvirkščiai – mėgstantieji bendrauti rečiau bausiami (žr. 3 pav.).

Taip pat tarp niekada ar vos kelis kartus per metus baudžiamų vaikų mažiausiai pasižymičiųjų „uždarumu“. Kuo dažniau vaikas baudžiamas, tuo didesnė tikimybė, kad jis taps uždaras (žr. 3 pav.).

Tačiau visai nebaudžiami vaikai – taip pat mažiausiai aktyvūs (3 pav.). Ir atvirkščiai – kasdien baudžiamų vaikų grupėje mažiausiai mėgstančių bendrauti, tačiau dauguma save apibūdina kaip aktyvius (3 pav.). Kyla klausimas – ar aktyvūs vaikai dažniau baudžiami, ar atvirkščiai – bausmės vaikus daro aktyvesnius.

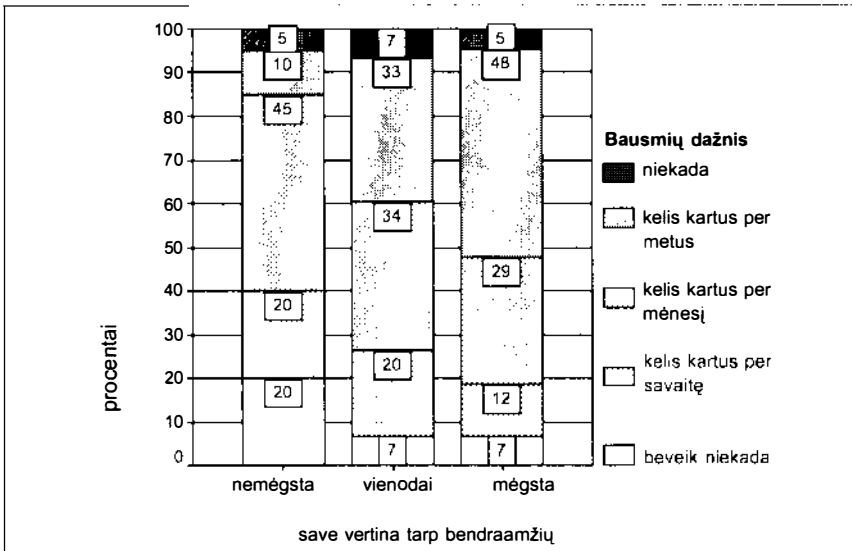

3 pav. Vaikui taikomų bausmių dažnio ir vaiko socialinių charakteristikų tarpusavio priklausomybė

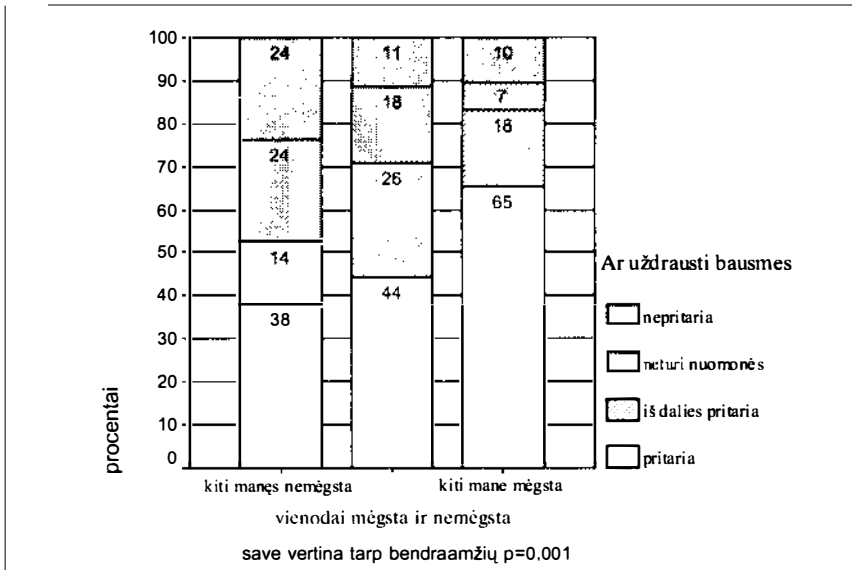
Taip pat diskutuotinas „aktyvumo“ sąvokos turinys – aktyvus, t. y. nenustygstantis, ar aktyvus, t. y. dalyvaujantis. Labiau tikėtina sąsaja tarp bausmių dažnio ir didesnio aktyvumo, dažniau baudžiami tie, kurie nenustygsta, o ne tie, kurie linkę dalyvauti. Rečiausiai baudžiami vaikai ge-

riausiai save vertina bendraamžių tarpe (žr. 4 pav.). Pastarieji, bendraamžių mėgstami vaikai, labiausiai pritaria fizinių bausmių uždraudimui (žr. 5 pav.). Taip pat fizines bausmes uždrausti labiau linkę pasiturinčių šeimų vaikai (žr. 6 pav.).

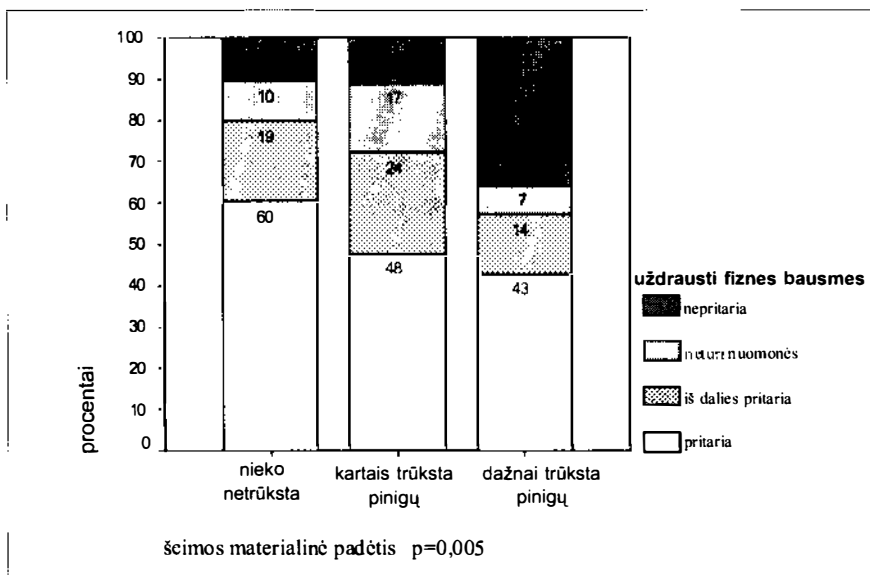
Dauguma vaikų (45 proc.), kurie save api-

4 pav. Vaikui taikomų bausmių dažnio ir vaiko socialinių charakteristikų tarpusavio priklausomybė

5 pav. Pritarimas uždrausti bausmes atsižvelgiant į vaiko savivertę tarp bendraamžių

6 pav. Pritarimas uždrausti bausmes, atsižvelgiant į vaiko šeimos materialinę padėtį

būdina kaip „nemėgstamus ar labiau nemėgstamus nei mėgstamus“ tarp bendraamžių, yra baudžiami tėvų, atrodytų, ne taip dažnai – kelis kartus per mėnesį (žr. 4 pav.). Palyginti su labiau bendraamžių mėgstamais vaikais, tarp nemėgstamųjų daugiausia baudžiamų kasdien. Tarp vaikų, kuriuos mėgsta bendraamžiai, daugiausia baudžiamų vos kelis kartus per metus. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad čia turimos omenyje ne tik fizinės, bet ir kitos bausmės apskritai. Galima daryti prielaidą, kad neigiamai veikia ne tik fizinis smurtas, bet ir toleruojama bausmės vaikui pozicija – suaugusiųjų ir vaikų santykis ir bendravimas baudžiant. Kyla klausimas – ar įmanoma užauginti, išauklėti vaiką nebaužiant jo? Skandinavijos šalyse palaikoma ši nebaudimo pozicija ne tik įstatymais uždraudžiant fizinės bausmės vaikams, bet ir dirbant su vaikais, taip pat ir „sunkiais“, turinčiais elgesio problemų. Siekiama ugdyti vaiko atsakomybę už savo veiksmus, atlyginti žalą, jei tokia padaryta.

Lietuvoje nevyriausybinė vaiko gerovės organizacija „Gelbėkit vaikus“, 2004 metais ta-

po tarptautinio aljanso „Gelbėkit vaikus“ tikrąja nare, jau kelerius metus aktyviai siekia, kad mūsų šalyje taip pat būtų patvirtintas fizinės bausmės vaikams draudžiantis įstatymas. Vienas pagrindinių argumentų prieš šį įstatymą – visuomenė nėra tam pasirengusi.

Tyrimu siekta įvertinti, kokie veiksniai ar sąlygos galėtų daryti įtaką, kad vaikai pritarų įstatymui uždrausti fizinės bausmės. Nustatyta, jog fizinių bausmių uždraudimui labiausiai pritaria tarp bendraamžių mėgstami vaikai (žr. 5 pav.), tačiau pastarieji yra ir rečiausiai baudžiami, o tyrimai rodo, jog vaikų nuostatos tiesiogiai priklauso nuo jų patirties, vyraujančių nuostatų namuose. Taip pat būtų galima aiškinti ir 6 paveikslėlyje pateiktus tyrimo rezultatus, iš kurių matyti, jog fizinių bausmių uždraudimui labiausiai pritaria pasiturimų šeimų vaikai. Tačiau šiose šeimose vaikai baudžiami rečiausiai.

Taigi visuomenės pasirengimas įgyvendinti vaiko teises ir šiomis teisėmis grįstus bendravimo su vaiku bei vaiko apsaugos principus la-

bai priklauso nuo to, kaip socialiniai darbuotojai informuoja visuomenę vaiko teisių klausimais, o smurto prieš vaikus situacijos, priežasčių ir pasekmių tyrimai įgalina propaguoti nesmurtinio elgesio su vaikais idėjas.

Išvados

1. Lietuva, vykdydama įsipareigojimus tarptautiniams vaiko teisių aktams, 2000–2005 metais aktyviai reformavo vaikų teisių ir veiksmų planą, tačiau teisės aktai nėra tinkamai įgyvendinami, nespėjama atitinkamai reaguoti į nuolat vaikui atsirandančias grėsmes.

2. Vaiko teisių apsaugos tarnybų darbuotojams, kurių žmogiškieji išteklių labai riboti ir dažna kvalifikacijos stoka, tenka pagrindinė atsakomybė už vaiko teisių apsaugą ir įgyvendinimą.

3. Vaiko teisių specialistų požiūriu (92 proc. respondentų), vaiko teises reglamentuojantys įstatymai nėra tinkamai įgyvendinami. Tai būtų galima sieti su tokiais trikdžiais: vaiko teisėms atstovaujančių specialistų menkas, dažnai savamokslis teisinis pasirengimas bei psichologijos žinių stygius; nepakankamas vaiko teisių apsaugos tarnybų bei kitų institucijų materialinis ir techninis aprūpinimas, dideli darbo krūviai esant mažam darbuotojų skaičiui; nėra bendros vaiko teisių apsaugos sistemos ir neišplėtotas paslaugų šeimai ir vaikui tinklas bei tarpžinybinio bendradarbiavimo stoka; nepakankamas visuomenės informavimas vaiko teisių klausimais.

4. Socialinių darbuotojų dažniausiai sprendžiama problema dirbant su vaikais – įvairaus pobūdžio smurtas šeimoje. Smurtas prieš vaikus paplitęs ne tik probleminėse šeimose. Daugiau nei pusė moksleivių patiria tėvų pašaipą,

kritiką (53 proc.), trečdalis gyvena patirdami tėvų fizinį smurtą.

5. Smurto prieš vaikus būdai priklauso nuo vaiko amžiaus – dažniau kritikuojami ir pašiepiami vyresnieji vaikai, tačiau jaunesnieji dažniau izoliuojami (16–18 m. palyginti su 11–12 m.) ($p < 0,05$).

6. Smurto prieš vaikus lygis priklauso nuo tėvų, ypač mamų, išsilavinimo, tėvų užimtumo, alkoholio vartojimo ir šeimos materialinės padėties – kuo geresnės šeimos charakteristikos išvardytais aspektais, tuo mažiau smurtauojama prieš vaiką ($p < 0,05$).

7. Egzistuoja ryšys tarp vaikams šeimoje taikomų bausmių ir vaiko socialinių charakteristikų – komunikabilumo (socialumo) (kai vaikas mėgsta bendrauti), uždarumo, aktyvumo, savęs vertinimo tarp bendraamžių:

7.1. Nebaudžiami ar labai retai baudžiami vaikai, palyginti su baudžiamais, labiau mėgsta bendrauti, gerai save vertina tarp bendraamžių, tačiau yra mažiau aktyvūs.

7.2. Kuo rečiau vaikai šeimoje baudžiami, tuo geriau jie save vertina tarp bendraamžių ($p < 0,05$).

7.3. Uždrausti fizinės bausmės vaikams labiausiai linkę mėgstami tarp bendraamžių ir augantys materialiai pasiturimoje šeimoje, t. y. tie, kurie rečiausiai baudžiami savo šeimose.

8. Vaiko teises reglamentuojantys įstatymai išreiškia nesmurtinio, lygiaverčio elgesio su vaikais principus, tad propaguojant visuomenėje vaiko teises, būtina aiškinti ir šalinti smurto prieš vaikus priežastis ir pasekmes. Tyrimo rezultatai rodo, jog būtinas suaugusiųjų švietimas šiuo klausimu, materialinis šeimos stiprinimas bei vaiko apsaugos struktūrų pajėgumų vystymas.

LITERATŪRA

1. Europos Taryba. Pagrindinės veiklos kryptys ir rezultatai. Vilnius: Europos Tarybos informacijos centras, 1998.
2. Heater D. Žmogaus teisių mokymas mokyklose: sąvokos, pažiūros ir įgūdžiai // Švietimo naujovės. 1994, Nr. 2, p. 3–25.
3. International Federation of Social Workers. Social work and the Rights of the child /A professional Training Manual on the UN Convention. Switzerland: IFCW, 2002.
4. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaita (II–III jungtinė ataskaita), LR Vyriausybės 2004 m. vasario 9 d. nutarimas Nr. 142.
5. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo Lietuvoje ataskaita, 1998.
6. Lietuvos Respublikos Seimas (2005). Pranešimai spaudai, Siekiama užtikrinti sąlygas visų šalies vaikų gerovei, 2005 m. vasario 18.
7. LR vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga, Informaciniai pranešimai, Vaiko teisių apsaugos kontrolierė – apie Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo Lietuvoje prielaidas, vaikų socialinę diskriminaciją ir kitas aktualiausias vaikų saugumo problemas, 2005. <<http://vaikams.lrs.lt>>
8. Mažeikienė A., Jonynienė Ž. (vad.) Vaikų bausmės šeimoje ir socialinė adaptacija, socialinio darbo magistro darbas. Vilnius: MRU, 2003.
9. Mizgaitienė, R., Jonynienė Ž. (vad.) Smurto prieš vaikus šeimoje priežasčių analizė, socialinio darbo magistro darbas. Vilnius: MRU, 2004.
10. Rowe D. Piliėtis ir įstatymas: teisinio švietimo įnašas į pilietinį ugdymą // Švietimo naujovės. 1994, Nr. 2, p. 59–61.
11. Snarskytė I., Jonynienė Ž. (vad.) Socialinių darbuotojų požiūris į vaiko teises, socialinio darbo magistro darbas. Vilnius: MRU, 2004.
12. UNICEF World Declaration on the Survival, Protection and Development of Children (1990 metų pasaulinė Vaiko gyvybės, apsaugos ir vystymosi deklaracija). New York, 1992.
13. UNICEF. Quality Education For All: From A Girl's Point of View. UNICEF, 2002.
14. UNICEF. Accelerating Progress in Girls' Education. UNICEF, 2003.
15. UNICEF. Progress For Children: A Report Card on Gender Parity and Primary Education (No. 2). UNICEF, 2005.
16. Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcija, Lietuvos Respublikos Seimo 2003-05-20 nutarimas Nr. IX-1569 // Valstybės žinios. 2003, Nr. 52-2316.
17. Vaiko teisių kontrolieriaus įstaiga (2004). Vaiko teisių kontrolieriaus įstaigos veiklos ataskaita, oficiali įstaigos internetinė svetainė <<http://vaikams.lrs.lt>>
18. M. Žiedienė R., Jonynienė Ž. (vad.) Vaiko teisių įgyvendinimo Lietuvoje problemos VTAT darbuotojų požiūriu, socialinio darbo magistro darbas. Vilnius: MRU, 2003.

PROBLEMS OF THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHTS OF THE CHILD IN LITHUANIA

V. Živilė Jonynienė

Summary

Article focuses on review and investigation of development and problems of implementation of the rights of the Child in Lithuania. Since 2000, the real reform of the General Measures of implementation of children's rights has started – adopted, amended or supplemented many specified legal acts, projects and national programs. Reform of General measures requires the review and reorganization of activities in social work with a child. The task of the article is to reveal the main problems of the implementation of Children's rights by investigation of the documents, convictions of of child protection experts and experience of children in the field.

The research comprises ideas of child protection experts on the main things that have to be done to promote the implementation and protection of the rights of the child. Also, the main problem that social workers deal with in child protection – child abuse – has been investigated exploring abuse in the family experience of school children.

Research results show that experts of child protection (92 proc. of resp.) think the child law has not come into effect because of experts' are not competent enough in the law and psychology, lack of hu-

man and material resources. 53 proc. of children questioned experience emotional abuse at home – mockery, critics. One third of children reply they experience physical violence in the family. Child abuse is more rare in the families better social characteristics – higher material welfare, parents are well educated, employed, and free of alcohol abuse.

Research results reveal that abuse and punishment experience correlate with the social characteristics of the

child, such as liking associate with people, openness, popularity in the peer group. The knowledge of the reasons and the consequences of the child abuse enables promote the principles of children's rights in the society.

According to the research results, adult education, family financial strengthening and development of capacities of the child protection structures are the main questions that need attention and many things to be done there.

Itēikta 2005 07 15

Prūmta 2005 09 10